

ГЕОРГИ ЦАНЕВ

ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ

Някога всички го смятаха за символист — макар че някои виждаха дълбоко жизнения извор на неговата поезия. Външен повод за това определение даваше обстоятелството, че в литературната си дейност, както и в живота си изобщо, той е свързан с ония поети, които представят символистичното течение у нас. Но по-важен е друг факт: че и в самото му творчество действително има произведения, които носят типичните белези на символистичната школа. Един внимателен преглед на неговата поезия обаче би показал, че това са отделни моменти в нея и че в най-хубавата, в най-значителната си част тя си остава реалистична, родена от конкретна жизнена почва. Тежката действителност, която Дебелянов познава от рано и в която се развива като поет до края на дните си, изостря неговото чувство за света и хората. Романтичните поетични видения придават само специфичен дъх на неговата искрена, завладяваща поезия, пред която никой не може да остане равнодушен. Затова след Първата световна война, когато новата революционна действителност ликвидира символизма като школа, Димчо Дебелянов израсна в съзнанието на нашия прогресивен читател и стана особено популярен и любим поет.

Той започва да печата през 1906 г., когато критическият реализъм — макар да си остава господстващ в нашата литература — стеснява в известна степен своя обseg. Влайков е престанал да пише още през втората половина на 90-те години. Вазов се обръща към историята. Антон Страшимиров прави редица отклонения от реализма. В 1908 г. той издава драмата си „Ревека“, проникната от влияние на модернизма, а в списанията си „Наш живот“ и „Наблюдател“ през 1906—1907, 1910 и 1911—1912 г. приютява и покровителствува младите поети-символисти. Критическият реализъм — чиито най-последователни представители през това време са Г. П. Стаматов и Елин Пелин — се бори с развиващите се упадъчни течения — индивидуализма и неговия наследник — символизма.

Върху младите поети най-голямо влияние оказват Пенчо Славейков и П. К. Яворов, от които се увлича голяма част от нашата интелигенция. Това не значи, че Вазов — колкото и да беше отричан от кръга „Мисъл“ — е изгубил своята популярност. Според една анкета, направена от в. „Балканска трибуна“ в 1910 г., като най-любими от съвременните български писатели читателите посочват Вазов и Яворов. Разбира се, въпросът за Вазов е малко по-сложен: в оня момент, в предвечерието на войните, се изтъкваха на пръв план произведенията му с великобългарски тенденции като „Борислав“ и др.

Както е известно, нашите символисти смятаха Пенчо Славейков за свой учител — безспорно с индивидуалистичните му произведения и с някои негови естетическо-формалистични и антидемократични изказвания. Те живеят и с песимистичната поезия на първата символистична книга в нашата литература — Яворовата сбирка „Безсъници“ (1906-1907). Всред българските писатели през първите 15 години на нашия век усилено се разпространява и чужда модернистична литература на руски език или в превод от руски. Писатели, в чието творчество има повече или по-малко упадъчни тенденции — като Метерлинк, Уайлд, Шницлер, Пшибишевски, Арцибашев и др. — стават широко известни в нашата страна. Изказаните мнения в поменатата анкета на в. „Балканска трибуна“ показват, че от славянските писатели наравно с Толстой е четен и Пшибишевски. Със симпатии се ползувал и Арцибашев. Тоя факт се отбелязва от Вазов, който изказва публично своето възмущение. Тия писатели — като прибавим към тях Ибсен, Хауптман, Хамсун, Леонид Андреев — са учители на младите по онова време български писатели-символисти. На упадъчната литература се противопоставя здравето реалистично творчество на Ив. Вазов, Г. П. Стаматов, Елин Пелин и на руските демократични писатели М. Горки, А. Чехов, Л. Н. Толстой, които са извънредно популярни всред прогресивната интелигенция и работническите среди у нас. В делото на Горки, Чехов, Толстой намират най-вече поука и опора представителите на реалистичните тенденции в българската литература.

Като поет Димчо Дебелянов се възпитава преди всичко от поезията на Пенчо Славейков и П. К. Яворов. В стиховете му се чувствуват попити елементи от образната и емоционална атмосфера на Яворовата поезия — предимно от втория период — елементи, превърнати в органическа съставка на неговия собствен вътрешен свят. А колкото се отнася до Пенчо Славейков, младият поет се е учил от целокупното негово творчество — не само от индивидуалиста, но и от хуманиста, демократа, реалиста Славейков. Това става особено безспорно, ако разгледаме някои от ранните произведения на Дебелянов, например циклите „Копнежи“ и „Посвещение“, дето в похватите, в композицията, в идейно-емоционалното съдържание има много нещо в духа на Славейков („В утрен час из прашний полски път“ и др.). В тия цикли се забелязва и влияние на Хайневата любовна лирика (например „Малинен дъх разпръскват твоите устни“). Любовта му към Славейков личи и в неговите писма: в едно от тях той преписва на любимата си две песни от „Сън за щастие“. Всички негови приятели свидетелствуват, че той се е прекланял пред тоя голям наш поет. Възторга си от него той е изразил и в специално посветено нему стихотворение, в което Славейков е наречен „жрец и воин на живота“, слънце „на робска нощ под свода черен“. Своя учител той защитава и от стихотворните нападки на Ст. Михайловски.¹

Негови учители в поетичното изкуство са и френските и руски символисти — Пол Верлен, А. Самен, Ал. Блок, К. Бальмонт и др. Дебелянов дори сам изучава много добре френски език, за да може да чете в оригинал любимите си поети-символисти. Вземем ли предвид, че при завършването на гимназиалния курс той декламира с жар „Елате ни вижте!“ от Вазов, че преписва в писмата си стихове от Хайне или говори за него, че превежда „Извора на света Клара“ от Анатол Франс и „Причти и параболите“ от Мултатули, ще се убедим, че върху него са влияли още редица автори

¹ Из списанията. — „Звено“, г. I, кн. 4-5, стр. 165.

реалисти, прогресивни, хуманисти. Неговият близък другар Николай Лилиев съобщава, че той приемал „с възторг всички френски поети от Бодлера и Верлена до Мореаса“. . . и познавал доста подробно „руската литература, особено поезията — от Пушкина до Александър Блока“¹. Тук трябва да отбележим, че Ал. Блок, макар и да е символист в много свои произведения — в най-голямата част от своето творчество е съвсем близък до живота и изразител на прогресивни тенденции — особено след 1907 г., когато именно става известен у нас и Димчо Дебелянов се запознава с него.

Тъй че Дебелянов изпитва противоречиви литературни въздействия. Той усвоява известни естетически възгледи на символистите, но същевременно, в поетическата си практика, не откъсва поезията от живота, от конкретните въздействия на човека. Основния въпрос, който интересува младите писатели у нас по това време — въпросът за реализма — е занимавал и него. Изглежда, че особено много е разговарял по този въпрос през 1915 година с Гео Милев, който тогава беше вече против реализма. В едно писмо до своя старозагорски приятел той казва, че мислил за него, като бил в едно село, „дето — обръща се той към Гео Милев — поради много безобразни реалности, човек може да бъде възторжен ирреалист като тебе“². Изглежда, че безобразният живот отблъсква писателя към ирреализъм. Но това е само хубаво построена фраза, тъй като Димчо Дебелянов е не само истински реалист в повечето от своите работи — като „Пловдив“, „Грижа“, „Кръстопът на бъдещето“, елегите и много още други стихотворения, — но дори изобличава известни „безобразни реалности“ от живота на буржоазното общество в хумористичните си и сатирични произведения. И в други писма той разговаря по този въпрос, без да вземе решителна позиция, докато най-после заявява: „Не ме бива значи ни за реализъм, ни за ирреализъм“³. Отговора на въпроса, чието разрешение той очевидно избягва с тая шеговита фраза, намираме в неговото творчество, към което той се отнася сериозно и с чувство на голяма отговорност.

Той си изработва — особено под влиянието на Пенчо Славейков — висока мярка за изкуство. Когато в 1910 година се заемат с Димитър Подвързачов да съставят антология на българската поезия, те идват до убеждението, че „българска поезия в същност няма“. Всичкото било „вятър работа“. От старите пак могло да се намери нещо, но с младите работата била много тежка⁴. Тая преценка, разбира се, е силно преувеличена — тъй като знаем, че той е обичал и ценел поне Пенчо Славейков и Яворов. Но тя говори във всеки случай за голямата взискателност на поета. Тая строга взискателност проявява той и в една своя рецензия в 1914 г. за сбирката на Иван Вазов „Под гръма на победите“. Той отрича тая поезия, която смята за „стихотворен бележник на политик“. И я отрича не поради съдържанието ѝ, а поради формата ѝ. Той намира езика на Вазов за „стар и слаб за наше време“, смята, че „стихът не носи нищо ново, дори за самия автор“, че произведенията са лишени от „изящество“, „сизелировка на фразата“ и „елементарна дори музикалност“; „фигурите са бледи, за-

¹ Възпоменателен лист за Димчо Дебелянов, Илия Ив. Черен и др., 1936.

² Мария Дебелянова - Григорова. Димчо Дебелянов, спомени, писма, документи, 1956, стр. 119.

³ Там, стр. 120.

⁴ Писмо до Николай Лилиев — там, стр. 95

щото са вети“. „Елемент на художественост“ съдържаха само три стихотворения: „Сенките на Аркадиопол“, „Симеон при Мраморно море“ и „Буйните нивя“¹. Ясно е, че тук основното, което изисква Дебелянов, са новите поетични средства. Но има и друго — по-основно, за което се мисли — и то е творческо преобразяване на действителността, а не просто описание. Той приема „Сенките при Аркадиопол“ и „Симеон при Мраморно море“ — макар че и те трябвало тепърва да се обработят вещо с нови средства — защото в тях е въведен романтичен елемент. А третото вероятно му прави впечатление с оригиналната си идея. В писмата си той се отзовава с възторг за „Слова“ и „В часът на синята мъгла“ от Яворов и за някои стихотворения на Николай Лилиев — цикъла „Многоцветник“ („Утро“ и др.).

Всички данни говорят за увлечението му от поетите-символисти, които усърдно чете. Индивидуализмът, който в онова време направи много поражения в нашата литература, е засегнал и Димчо Дебелянов. Дори в походната му раница след неговата смърт на фронта е намерено в български и френски превод съчинението на философския баща на модернизма, на най жестокия индивидуализъм, Ницше — „Тъй рече Заратустра“. И въпреки всички тия противоречиви литературни влияния, въпреки увлечението от символизма, Димчо Дебелянов израства като напълно оригинален поет, чиято основна характеристика се изгражда от определени черти на реализъм, хуманизъм и демократизъм. Това се дължи на неговото остро чувство за живота, което не го оставя да се изгуби под чуждото книжно въздействие. Дължи се то, разбира се, и на неговия голям талант, който му помага да намери свой индивидуален израз на преживяното и — главно — да изхожда винаги наистина от преживяното — нещо, което не бива да се схваща в буквален смисъл. „Възторжено говореше за мнозина наши и чужди поети, — казва за него Николай Лилиев — но не твореше по чужди образци, не наподобяваше съзнателно никого — стремеше се да бъде свой, оригинален и да прилича само на себе си“.² По свой собствен път, със свои индивидуални средства той продължи някои от най-хубавите традиции на българското поетично творчество. Неговата лирика го поставя в близки отношения и приемственост с най-добрите представители на нашата поезия. С Ботев го свързват, погледнато най-общо, чувството на непримиримост със света, в който живее, и жаждата по идеал, с Пенчо Славейков — ранната мъдрост и стремежът за грижлива обработка на стиха, с Яворов — изгарящото вътрешно неспокойствие. И все пак той се отделя от тях, както се отделя всеки истински поет, който иде, за да създаде един нов поетичен свят, като ни покаже от нова страна живота и го претвори по нов начин. Отношението на Дебелянов към света е твърде лично, свое. Образи и мотиви, идеи и чувства тук — дори ония, които срещаме преди него у други поети — притежават знака на неповторимостта, носят свежестта на новооткритото.

Димчо Дебелянов си изгражда свой, особен поетичен свят, чийто корени лежат в горчивия опит на неговия собствен живот. Живот изпълнен с нужди, сиромашия, денонощен труд и неосъществени мечти. Трогателни са в писмата му болезнените копнежи да се отърве от чиновничеството. Той мечтае напразно да следва университет, да се отдаде

¹ „Звено“, г. I, кн. 2—3, стр. 161.

² Възпоменателен лист. . . 1936.

всецяло на литература („най-хубавата“ мечта на поета). Разочарованията следват едно след друго. В едно писмо от 1910 г. той се оплаква на своя приятелка: „Ти, която живееш под закрила, безгрижна почти, не знаеш... колко е подъл животът, особено спрямо онези, които са оставени сами на себе си, като отбрулени листа, които вятърът подмята където поиска“¹. А в друго писмо от същото време до същата приятелка той пише: „Ти ще разбереш колко е силна скръбта ми, като съм принуден да се убивам из разни мизерни редакции, оставен сам на себе си“.² И все пак той се бори с неблагоприятните условия. „Животът може да е тежък, но трябва надежди, трябва търпение, трябва борба с него. Инак той е безсмислен“ — четем в негово писмо от 1909 г.³ По това време Димчо Дебелянов се движи в социалистически среди. През 1908—1910 г. той — заедно с Николай Лилиев и Димитър Подвързачов — е близък сътрудник на списание „Съвременник“, редактирано от Георги Бакалов. А когато списанието спира, той изказва съжалението си в писмо до Николай Лилиев: „Съвременник“ спира — изчезна едно малко поле за състезанието на „младите таланти“: Лилиев, Дебелянов. . . Карагьозов, А. Томов и др. Как ти се струва?“⁴ Както съобщава съпругът на неговата сестра, Петър Григоров, Димчо Дебелянов е бил „съчувственик на социалистическата партия.“ Той харесвал „много неща на социалистите“⁵. Думата е за широките социалисти, с които е имал връзки поетът⁶. Влиянието на социализма — колкото и слабо да е — поддържа известно борческо настроение у поета, затвърдява волята му да се съпротивява на неблагоприятните обстоятелства. А тежките условия на живота му развиват у него чувство на презрение към богатите, към самодоволното еснафство, от една страна, и дълбока обич и съчувствие към бедните, от друга. „Димчо никога не е обичал аристокрацията — свидетелствува един от неговите другари. — Той търсеше народа и сред него най-добре се чувствуваше“⁷. А пред сестра си изповядвал: „Аз много обичам хората“⁸. Тоя хуманизъм е характерна негова черта. Видът на бедните извиквал у него мъка. Но идеята за борба с цел да се промени положението на хората, които си нямали „светлинка в живота“, той не приема. И тук е най-вече влиянието на символизма — в бягството от обществената борба. В една своя статия той пише, че на новите писатели не можели да се сочат за пример Ботев и Алеко. Времето, в което те са живели, „ги е издигало високо, защото са били преди всичко борци за свобода, от която то се е нуждаело“. Но това време било отминало. Днес „борбата за правда и свобода“ била „пренесена на друг терен“, а писателят си имал „особено място“⁹. Т. е. писателят не бива да се меси в обществените борби. От друга статия на Дебелянов се вижда, че над всички стремежи към успехи на „жизнения пазар“ и

¹ Любовните писма на Димчо Дебелянов, 1940, стр. 86.

² Там, стр. 96

³ Там, стр. 38

⁴ Мария Дебелянова - Григорова, ц. кн., стр. 96.

⁵ Владимир Русалиев. Бездомник в нощта, 1946, стр. 149.

⁶ Без да може да се вади особено заключение, все пак интересно е да се отбележи, че в 1911 г. Дебелянов е един от стенографите на сказката на Георги Бакалов „Българската литература и социализмът“, държана по време на конгреса на широките социалисти и издадена в отделна книга.

⁷ Владимир Русалиев, ц. кн., стр. 138

⁸ Мария Дебелянова - Григорова, ц. кн., стр. 67.

⁹ „Звено“, г. I, кн. 4—5, стр. 167.

над оплакванията от „материалните несгоди“ той слага „устрема към изкуството като самоцел и самоценност“ (к. м.).¹

Това индивидуалистично затваряне в кръга на личния живот от една страна, а от друга откъсване на изкуството от проблемите на обществената действителност и обръщане поглед към най-общите въпроси на битието налага особен отпечатък и на творчеството на Дебелянов. Но трябва да се подчертае, че той не изпада в абстрактност, не потъва в тъмни загадки, в непонятни преживявания. Неговото творчество, в съществената си част, е ясно, свързано с живота. Той прави поезия от онова, което му е подсказано, което му е внушено от действителността. Най-често ядката на неговите творения е факт или черта от собствения му живот. Писмата му и спомените на неговите близки другари съдържат изобилни указания и данни, които илюстрират особено убедително тезата — че вдъхновението на всяко стихотворение почти лежи в конкретно преживяване. Цялата му поезия има вид на лирични откъси от едно човешко съществуване, страници от един живот, изпълнен със сложни и противоречиви чувства.

През стиховете му се оглежда образът на бездомен несретник с вечно неутолени, но винаги живи жажди в душата. Такъв какъвто го познаваме от биографията му. В тоя смисъл поезия и живот у него са свързани в тясно единство. Тук е изворът на оная искреност и убедителност на лиричната емоция, причината на дълбоката жизненост в неговите стихотворения. При това, поради пластичността на образите, поради естественото заразително чувство, най-после поради майсторската постройка на цялото — дори най-автобиографичните стихотворения на Дебелянов надхвърлят своя личен и временен повод и добиват характер на художествени творения с широка значимост и трайна хубост.

Син на абаджия, израсъл в семейство, потискано от нужди и несгоди, той се бори с глад и мизерия цял живот. И когато пише в сонета „Пловдив“:

Как бяха скръбни моите детски дни!
О, колко много сълзи спотаени!

— и когато се обръща към грижата с названието „спътница в нерад и стръмен път“; и когато възклищава:

О, неволя — да крееш
на неволите раб

— ние знаем, че всичко това е отражение на една сурова действителност. Нито скръбта и сълзите на неговото детство са преувеличена поетизация, нито „бездомен“ е някакъв фигуративен израз, както често се случва у символистите. Това е истината на неговия живот — превърната в истина на неговата поезия. Но това е истината и за живота на много бедни синове от народа. Умението на зрелия поет, майстора на художественото слово, се проявява в това, че — въпреки възклицателните изрази и междуметията — тук няма сантименталност. Неговите работи са построени изобщо на силно емоционална основа. И някъде в ранните му стихотворения се долавят известни сантиментални нотки в изрази като „звездица в тъмний мрак“, „сълзица да пролее зарад мен“ („Посвещение“ — I), „с плач горък пробуждам се, о, самота!“ („През април“ — II) или „сестрице моя“, повторено в края на всяка строфа („Отдох“ — II). Но в „Пловдив“ и „В тъмница“ чувството е творчески овладяно, включено в строго изме-

¹ Около една стара песен. — В. „Камбана“, г. VI, бр. 1505, 22 март 1912.

рени рамки — то кипи, но не се разлива. Дебелянов, както съобщава неговият брат, изживял в шести клас в Пловдив „най-тежка мизерия“ и споменът за тая година му тежал цял живот. От това конкретно преживяване поетът е направил художествено обобщение, въплътено в незабравима поетична формула:

И днес аз бродя в тоя скърбен град —
едничък дом на мойта скръб бездомна.

Поетът често използва контраста, за да изрази по-внушително своето чувство. Скръбното настроение минава от едно стихотворение в друго, като характеристичен момент от един живот, изпълнен с непостигнати мечти и разбита любов. Явна е вътрешната връзка между намекнатото в изразите „тук първи път се моя взор стъмни“ („Пловдив“) и „покрусен в ранина аз сецам твоя дих“ („Грижа“). Изтъквам това, за да се види, че скръбта у Дебелянов няма оня предвечен характер, определен от цялостното отношение към света, както това е в светогледа на символистите. У него тя е свързана с личните му настроения, породени от конкретни несполуки и страдания. Това е човешка скръб, а не мирогледно начало или поетичен маниер. И тъкмо затова, колкото и широко да залива неговата поезия, тя се сменя понякога с бодро чувство, с вяра и оптимизъм. Тук се разкрива сложна психологическа картина. Противоречивият емоционален характер на неговите стихове го рисува като натура, която лесно мени настроенията си, определени от външните обстоятелства. Ако той се нарича ученик на Славейков, това безспорно се отнася до стремежа му към образен израз на сериозно съдържание при точност на словото. Но той не притежава оная вътрешна сила да преодолява страданието и да не се влияе от негодите на живота — както е правил неговият учител. У Димчо Дебелянов всички трепети на човека се отразяват в творчеството на поета. Сеизмографът на сърцето чертае кривата линия на неговата поезия. Прочетете писмата му например от началото на 1909 г. и създадените по това време стихове — настроенията са едни и същи, взаимно мотивирани. Очакването на неизвестния отговор се отразява в стиховете му като безнадеждност („Замиращи звуци“), полученият щастлив отговор — като ликуваща радост („Утро“) и др.

Не трябва обаче да се мисли, че всекидневните вълнения на човека просто преминават в стиховете на поета. Дебелянов е истински творческа личност. Преживяното от него, хрумналата мисъл, вълнуващото чувство — всичко това се превръща в художествена идея, в образ, в естетическа категория изобщо. Хубав пример е „Грижа“, дето всички тия дребни, постоянни, всекидневни негоди, несигурност и грижи израстват като живо същество с „прошарени коси“, смъртно-бледо, което следи човека в неговия жизнен път. А тоя път се състои от смели подеми и падения, от горчилки, които се пият след всеки възторг.

На всичко това се противопоставя мечтата по друг живот, идеалът. Жаждата по идеал е изразена ясно още в някои от първите стихове на поета:

И блян ме сладостен люлее
за оня лъчезарен край,
де вечно щастие владее,
де вечна красота сияй.

(„Копнежи“, II)

В ранните му стихове има моменти на жизнерадост, на бодри настроения, свързани най-често с любовни копнежи („Устрем“, „Пролетни дни“,

„Утро“ и др.) Кипналият живот в природата през пролетта изпълва въображението му с богати многоцветни и многозвучни впечатления, от които се изгражда една жизнеутвърдителна поезия. И това говори за творческата връзка на автора с предметния свят — връзка, която, с изключение на символистичните му прегрешения, а понякога и в тях, се поддържа винаги и става характерна черта на творческия процес у него. „Пиян от светлина“, „повярвал в слънцето“, т. е. вдъхновен от вяра в живота, той забравя тъмните страни на действителността, или по-точно, преодолява спомена за тях, импулсиран от бляна по „вечно щастие“ и вечна красота. Мечтае да се издигне „над пропасти от смрад и суета“ и да достигне до „призвездна висота“ — израз, напомнящ духа на Яворовата поезия. Той е романтик, който вижда „мръсния лик на суетност вседневна“ и копнее по „живот—красота“.

Но личният опит го учи, че в съвременното му общество няма място за такъв „живот-красота“ — и той преминава към настроения мрачни, към отчаяние, към песимизъм. Песимизмът тук е израз на незадоволеност, на безверие в буржоазния свят, на печалното съзнание, че в тоя свят не може да има истинска красота и щастие. Оттук и противоречивият характер на Дебеляновата поезия, в която борбата между отчаянието и жизнерадостта създава сложна и богата картина от различни преживявания, една напрегната диалектика на душата, в която светлината отблъсква пристъпите на мрака.

В творческата дейност на Дебелянов, както видяхме, има период, когато той изпитва влиянието на социалистическото движение — влияние, което е намерило израз и в поезията му. Той се прониква от вяра в светлото бъдеще на човечеството. Слял е своя идеал, своя копнеж по вечно щастие и красота със социалния идеал на безбройните „легиони“, които са поели смело пътя на борбата. Той вярва в тяхната победа и това сгрива сърцето му, ободрява духа му („Светла вяра“). Вярата си в разрушението на стария експлоататорски строй той изразява и в стихотворението „Кръстопът на бъдещето“. За него е ясно, че в съвременното му общество се борят два свята коренно различни, диаметрално противоположни, враждебни един на друг. Те ще се срещнат за сетен бой, който ще завърши със „светла победа“ на новия свят. Така в един момент, когато символистичната поезия бягаше от обществения живот, когато изразяваше краен песимизъм и безверие във всяко човешко усилие към промяна на тежкия живот, Димчо Дебелянов стана изразител на социалните мечти на работническата класа за ново и справедливо устройство на света. „Светла вяра“ и „Кръстопът на бъдещето“ нямат онова изящество на фразата, простота на стиха, чистота и звучност на мелодията — качества, с които се отличават най-хубавите работи на поета — но те са знаменателен поетичен документ за плодотворното влияние на работническото социалистическо движение върху автора. И ние не бихме били далеч от истината, ако предположим, че тъкмо това влияние му помага да не се увлече безвъзвратно от упадъчната поезия, то подкрепя жизнеутвърждаващата и реалистична линия в неговото творчество. Без да може — поради идеалистическия му светоглед — да го спаси от противоречията, от вътрешната тревога, от мъчителните блуждения.

Той е от ония неспокойни натури, пред които животът стои с вечни, неразрешими и мъчителни загадки. Разбира се, вътрешното неспокойствие е свойствено на всяка творческа личност. Но за някои тоя вътрешен процес е особено мъчителен и безкраен — обхваща всички страни на битието.

Димчо Дебелянов е от тия натури. „Защо ние — пита той в едно писмо Николай Лилиев — . . . се уплитаме във въпроси — за другите най-лесно разрешими, а за нас страшни като смърт? Да не знаеш къде си, всеки ден да се изправяш пред конфликти със самия себе си. . . ?“¹ Затова поезията му има драматичен характер. Затова той не може да намери винаги опора в действителността, и животът се изпречва в такива моменти пред него с всичката си сила, която сковава и потиска свободния полет на духа:

Живота бездушен ме люто измами,
крилата ми светли скова,
и с клетви и вопли сред пропасти ями
наведох аз горда глава.

А някога слънчевий блясък обичах,
сънувах победни борби,
и в страстно безумие се страстно увличах
сред екнали бойни тръби.

(„Без име“, I)

Тия стихове са илюстрация не само на поражението, което животът е нанесъл над поета — те са илюстрация и на борческия патос, който го е владял така силно, че е трябвало да ни напомни за него с повторението на епитета „страстно“. Те разкриват някогашни мечти за победа, както и запазена гордост въпреки поражението. Тук е един от главните извори на скръбта у Дебелянов — това определя и нейния жизнен благороден характер. Тя е скръб на воин победен, чието оръжие е счупено и който няма възможност да се сражава; скръб на мечтател идеалист, „възжаждал вечна красота“, който вижда своя идеал не смо неосъществен, но и поруган. Ключ за разбиране на една съществена страна от неговата поезия е стихотворението „Победен“, от което е ясно, че „нестихналата жал“, която ридае в сърцето му, е по

в калта захвърлен идеал
и бленове покрусени.

Поезията на Дебелянов разкрива пред нас гордия, неукротимия дух на неволник, заключен в затвора на света, но пленен и заключен след борба, след сражение. Това е борец, останал без надежди, но не и без сили. Природата му кипи от едва потискана жизненост — залог че надеждите могат отново да възкръснат. Ограниченията в живота го измъчват. Той преживява болезнено мисълта, че хората са „тъй слаби, тъй горестни, тъй безнадеждни“. В една — по романтичен способ възпроизведена картина на съвременното общество — градът, представляващ това общество, е характеризиран като „огрешен и позорен“. В него мъжете са се превърнали в „хилави воители“, а жените — в „отвъргнати, неми сирени“. Но тоя, който е прозрял упадъка, се смята от тълпата за пиян или безумен. И това е особен род драматичен конфликт („Миг“). В душата на поета се ражда негодувание, ропот против преходността на всичко човешко, против веригите, които сковават човешкия дух:

О, неволя — да крееш
на неволите раб,
да възпламваш и тлееш —
ту всемоу, ту слаб.

И кат воин в тъмница,
да не можеш — пленен,
да развърнеш десница
в гняв безумен свещен.

(„В тъмница“)

¹ Мария Дебелянова-Григорова, ц. кн., стр. 94.

Това е романтичен бунт, при който човек чувства света като тъмница и се измъчва от съзнанието, че не може да се опълчи против всичко, което го потиска. Всъщност тук имаме особено пречупване на противоречията в буржоазното общество, особено отражение на ограниченията в него.

В тая тревога за съдбата на човека е хуманизмът на Дебелянов. В сърцето на поета — въпреки толкова опустошения — си остава жива и трайна жаждата по светлина, по идеал. Копнежът по идеал — особено характерен за Дебелянов — придава на неговата поезия, въпреки противоречията в нея, оная привлекателност, оная вътрешна нравствена сила, която прави от него жив, вълнуващ и обичан поет. Когато четем неговите прекрасни, емоционално наситени стихове, изпълнени с толкова вопли и ропот против живота, с толкова жажди и неутоленост, — ние виждаме образа на поет със светла душа, благородни копнежи и нежна чувствителност — поет, когото една жестока буржоазна действителност е отвратила. И макар да се чувства често обезкрилен, любовта му към човека и уважението към борческото в него не са убити. Затова „в своята горда мъка“ той има за пример и утеха самотния бор, „терзан от бури и горен от жажда“ — символ на неговия собствен дух. Неговият път е „стремителен“, неговият ден „размирен“, обикнати образи — бурята и вихрите метежни. Въпреки моментите на безнадеждност, в неговата поезия се долавя определено дух на непримиримост. И ние бихме могли да приемем за напълно правдиви думите на Николай Лилиев, който го познава съвсем отблизо, че бягството на Димчо Дебелянов от живота е всъщност „бягство от една позорна действителност, която не можеш да приемеш и обикнеш“¹. Но ние ги приемаме с допълнението, че у Дебелянов няма изобщо бягство от живота, а там дето има — в символистичните му произведения — това не означава в никой случай, че той чрез символизма, както погрешно мислят някои, искал да изрази протест против буржоазните обществени отношения.

Дебелянов живее в едно време, когато старият патриархален, еснафски бит се руши и преминава в нов, капиталистически, с чийто обществен морал той не може да се съгласи. Той е отвратен от дребнавостта, суетността, нравствената нечистота в съвременния му живот. Върху себе си той чувства тежестта на един обществен строй, в който хиляди като него са притиснати от „скърби всевластно“ и креят в неволя. Настоящото помрачава всички простори. Нему се струва, че живее „под тъмни небеса“, под които е празно и студено:

живях в заключени простори,
в неумолима пустота.

(„Под сурдинка“, IV)

Очевидно, касае се за идейната пустота на буржоазното общество, която поетът е почувствувал. Стихотворенията в цикъла „Под сурдинка“ са от по-късните негови произведения, писани и печатани през 1914 г. Те са израз тъкмо на тия зигзаги в неговия идеен път, в който той сам се характеризира така:

и ти бе ту невинност плаха,
ту лих борец, ту строг монах.

Неговият взор е неутолен, а знамето му било сквернено от нищи духом.

¹ Димчо Дебелянов, лист по случай тридесет години от смъртта му, 1946.

Във връзка с бягството от живота, от хората и техните обществени прояви е чувството на самотност, на бездомност — общ мотив у символистите. В поезията на Димчо Дебелянов също се среща често израз на това чувство. Но и то у него е по-особено. Както е известно от биографията му, той е бил често бездомен в буквалния смисъл на думата оставал е понякога без квартира и не е имало къде да се приюти през нощта. После това чувство се разширява. Той се чувства самотен изобщо, без приют, без духовна връзка с хората, залутан в града между чужди. Най-задушевен и дълбок израз чувството на самотност и бездомност е получило в „Спи градът“ — едно от най-зрелите произведения на поета. В него всяка дума, всеки израз, всеки образ иде с нова струя от едно основно емоционално състояние, за да засили лиричното внушение. И дъждът, който ръми, и жалбите за преминалите дни, и образът на любимото същество, и неговият скърбен вик „защо“, и антитезата „на нощта неверна верен син“, и всички повторения — това са съзвучни тонове на една и съща мелодия, която завладява неотразимо и дълбоко.

Но у Дебелянов самотността е смекчена от нравствено чувство, от струя на социално съзнание. Стопен е студеният лед на символистическия индивидуализъм. Поетът не е скъсал връзките си с другите. Идват моменти, когато той чувства близостта си с хората. Нещо повече: той има съзнанието, че носи в себе си страданията на народа, че е изразител на негови съкровени копнежи:

Да тъгуваш по скрити,
неизгрели слънца, ||
сам понесъл тъгите
на милиони сърца.

(„В тъмница“)

Очевидно, неговата активна природа не позволява да се примири с действителността, която го сковала. Той се измъчва от това, че понякога се чувства слаб да се бори. Той съзнава своите сили и своята мисия. Животът извиква у него не пасивно примирение, а активна душевна реакция. Обусловено от неговата активна природа е онова критично съзнание, с което той разглежда своите постъпки, оная взискателна съвест, която подлага на строга преценка собствения му живот. Като Яворов, и той — макар и не в такава степен, — анализира своите душевни състояния и дела. Съзнанието за безсилие, за падение и безплодност го изгаря и той е готов да презре себе си:

Подирил ясни висини,
в блата разтленни паднах аз
след горко поражение,
и ето кретат слаби дни —
и в секи техен лъх и час
звучи себепрезрение.

(„Победен“)

Това чувство е характерно за непримиримите характери, за бойките темпераменти, — за всички ония, които живеят с по-висока представа за човека и с по-големи изисквания към себе си.

Сблъскани, жаждата по светлина, от една страна, и съзнанието за непостижимостта на бляна, за преградите, които поставя действителността, от друга, излагат душата на постоянни подеми и падения. И тук именно се намесва влиянието на символизма. Временните драматични противоре-

чия се превръщат в същност на човешката природа: покрай светлата творческа струя в нея се влива и друга — струя на отрицание, на рушение — и това са две непримирими сили. Душевното раздвоение, което познаваха Ал. Блок в Русия и П. К. Яворов у нас, става мотив и в творчеството на Дебелянов. За него говори той в „Черна песен“:

Аз умирам и светло се раждам, —
разнолика, нестройна душа,
през деня неуморно изграждам,
през нощта безпощада руша.

Интересно е, че в живота на поета е имало моменти, когато с него наистина е ставало това, което е изразено в първата строфа на „Черна песен“. „Аз не веднъж до сега — признава той в едно писмо — съм разрушавал сам това, което съм градил с най-голяма любов“¹. Изглежда, че имаме работа със състояние, в което може да изпадне всеки човек — поради лошо стечение на обстоятелствата или поради своя характер и темперамент. Но у автора на „Черна песен“ то е възведено в трайна същност на неговата природа и тъкмо поради това в стихотворението то придобива характер на упадъчно настроение. Тук имаме пример за това, че в основата и на символистичните произведения на Дебелянов лежат конкретни преживявания, които — възпроизведени художествено по каноните на символизма — се превръщат в упадъчни.

Влияние на символизма се долавя някъде и в отношението му към любовта и жената. Това отношение у Дебелянов изобщо е двойствено. За неговата поезия е характерен един дълбок и траен копнеж по чиста любов. Свидетелство за това е неотразимо вълнуващата елегия „Аз искам да те помня все така“. Свидетелство са и други негови стихотворения, особено от ранните, дето любовта е светло чувство, което окрилява духа, повишава настроението, вдъхва сили и бодрост, поражда жизнерадост и вяра в живота („Лъч“, „Пролетно утро“, „Светъл спомен“, „Утро“ и др.). Но у него намираме отражение и на упадъчно и повече теоретично отношение към жената като „робиня на жадната плът“ („Лъст“). Тоя мотив — свързан с влиянието на декадентството у нас — се среща в някои от стиховете на Яворов, разказите на Георги Райчев и особено на Николай Райнов.

Подробен израз на своето вътрешно неспокойствие, раздвоение и люшкания на душата между противоположни състояния поетът е искал да даде в недовършената поема „Легенда за разблудната царкиня“, оформена по типичен символистичен начин. Самото заглавие ни отправя към поетичния инвентар на символизма. А по-нататък, в съдържанието, се сменят моменти на страстен копнеж по чистата наслада на любовта с други на черни падения в обстановката на мъртва вода, мъртви фонтани, кула, Грях, Мъст (с начални главни букви), цар далечен, паж с лютна среброструнна и пр. Всичко това ни въвежда в типичния свят на символистите. Идеино-емоционалното и образно съдържание, художествените средства и творчески похвати определят „Легендата“ към упадъчните произведения. Близко до нея по своята поетична атмосфера е стихотворението „Далеч“. Светът и тук е мъртъв и пуст, няма път и не се чува отклик на никакъв зов. Свят, който навява „страх и мраз“ и в който

някой страшен и злорад
слова загадъчни мълви.

¹ Любовните писма на Димчо Дебелянов, стр. 85.

Интересно е, че подобно чувство намираме и у Д. Бояджиев, в „Писмо“:

Вечер, сред тревожна тъмнина,
иде някой страшен и огромен
с дрезгав глас вещай злочестина.

А при това в стихотворението на Бояджиев няма никакъв символизъм. Но и у двамата поети това, безспорно, е отражение на оная страшна несигурност, в която са били поставени те с всичките си възвишени стремежи, израз на някакъв страх от живота. . .

Всъщност истинско символистично влияние у Димчо Дебелянов намираме най-вече в „Лъст“, „Черна песен“, „Легенда за разблудната царкиня“ и „Далеч“. В някои от произведенията му присъствуват само повече или по-малко елементи, заведени от символизма, или отделни стилни похвати и образи. Например в четвъртото стихотворение от цикъла „Под сурдинка“ — в напълно реалистичното лирично описание на своя път той вмъква образ, зает от реквизита на символистичната школа:

Ц а р и ц е, спрях пред твоите к у л и —

за да завърши стихотворението — след това обръщение — пак с чисто реалистични образи:

прати ми в презнощ вихрен стон,
кат бледен лист да ме отбрули
от моя обезлистен клон.

Ако трябва да уточним основата, върху която се явяват люшканията, раздвоението, тревогите у Дебелянов, бихме казали, че те изникват върху противоречието между жизнените възможности за свободна проява — крайно ограничени — и копнежите на едно нежно и голямо сърце, което обича света и хората. Това сърце разлива своите вълни в най-хубавите работи на поета, особено в неговите елегии. Тук е Димчо Дебелянов с едни от най-хубавите страни на своята творческа личност и поезия: морална чистота и нежност, предано любещо сърце, дълбоко чувство, изисканост и музикалност на стиха, прекрасен звучен език. Най-съкровено в неговата душа е получило напълно реалистичен израз. С искреност и задушеvnост, с рядко умение да приобщи читателя към най-интимните си преживявания, авторът разкрива своите вълнения в стихове, дето всяка дума е жив трепет, болка, копнеж. Музиката на неговата поетична реч в елегиите достига своята най-чиста и завладяваща мелодия. В една от тях — „Последна утеха“ — той въвежда нов музикален ефект — римуване на последната дума от предния стих с първата от следващия. Подобно римуване ще срещнем после у Смирненски („Москва“), който се учи от него на поетично изкуство. Особена дълбочина и поетична сила е постигнал авторът в елегията „Аз искам да те помня все така“. Това е съвършена лирическа композиция, в която не можеш изхвърли нито една нота. Това е чистият глас на любещото сърце, който звучи с най-убедителните и затрогващи тонове. Това е сякаш самата любов, която се бори с всички сили против заплашващата смърт. И ако в действителността — както е известно — не е могла да победи, тя безспорно е вдъхновила поета за пълна победа в изкуството. В картината на тревожното и скръбно душевно състояние са вплетени елементи от външната обстановка — съвсем малко, но напълно достатъчни, за да послужат за рамка на срещата:

Градът далече тръпне в мътен дим,
край нас на хълма тръпнат дървесата.

Авторът не се бои от повторението на един и същ глагол (тръпне, тръпнат) — защото пренася и върху околната природа собственото си настроение. И това настроение обхваща всичко:

И все по-страшно пада нощ над нас,
чертаят мрежи прилепите в мрака.

Пейзажът у Димчо Дебелянов е компонент в емоционалното съдържание на лиричното стихотворение. Това е особено очевидно в другата от най-известните и незабравими елегии — „Скрити вопли“. Като контраст на тревожната атмосфера в града, на самотата всред чужди хора изниква копнежът по тишината на бащината къща. Дълбоко емоционални, картината и обстановката са изградени върху два основни елемента: тихо и плахо (и близките до тях). Повторенията на едни и същи художествени средства подчертават и внушават неотразимо копнежа по тишина и спокойствие. Още в началото: вечерта смирено гасне и тиха нощ разгръща тихи пазви. След това: думите са тихи и се шепнат в тишината; плахи стъпки събуждат плаха радост и т. н. Тая тишина изпъква на пръв план и в другата елегия — „Помниш ли, помниш ли тихия двор?“ Картината отговаря не само на копнежа на поета — тя съвпада и с обективната картина на неговия роден град — Копrivщица.

У Дебелянов изобщо пейзажът не заема самостоятелно място — той играе посредническа роля — чрез него се изразява настроението на лиричния герой. Пейзажи и елементи на пейзажи има твърде много в първите стихотворения на поета — в циклите „Копнежи“, „Посвещение“, „През април“, „Пролетни дни“ и др. В стила и в духа на Пенчо Славейков, а някъде и на Хайне се започва с картина, за да се премине към лични вълнения или просто се смесват двата момента. Някъде това е направено като сравнение по лесен и малко примитивен начин:

мрачна есен висне над земята, —
мрак и мъка стягат ми душата.

(„Копнежи“, I)

Другаде настроението в душата контрастира с природната картина — както е в „Април“, I. В съзвучие, което създава възторжено настроение, са тия два момента в „Утро“. По начин, малко по-сложен, в особена поетична атмосфера се постига това съзвучие в „Лунен блясък“, дето всички елементи от картината на ведро звездна нощ навеждат към блян, в който лиричният герой е

милуван от спомън далечен
за две лъчезарни очи.

Изобщо основният предмет е душевното състояние, а не природната обстановка сама по себе си. Особен случай — пак с такъв смисъл — представя стихотворението „Гора“, дето е въплътена идеята за абсолютно успокоение. Картината тук изниква във въображението на поета като контраст на ония тревоги и безпокойства, с които е изпълнен животът. И ето в Гората (писана с главна буква, сякаш представя нещо особено, откъснато от останалата действителност и обособено) тревожните вълни на живота достигат в плавен ритъм и се успокояват. Не е твърде радостна картината, обрисувана тук: човекът е свърнал в гората след „безцелен набег“ към „хубост верна“ и в примирената вода вижда заспали завинаги своите копнежи. Но поетът е успял да предаде успокоението не само

чрез словесната характеристика, а — което действува особено силно — и с разливания на широки плавни вълни ритъм, както и чрез протяжната музика на вътрешните римувания:

Накрай полето, дето плавно излъчва слънцето стрели,
и в марни валози потокът с вълни приспивни ръмоли,
меда на отдиха стаила дълбоко в девствени недра,
виши колони непреклонни успокоената Гора.

Поезията на Димчо Дебелянов е израз на сложни човешки вълнения, на тревожни очаквания, на скръбни предчувствия. В своята противоречива същност тя представя особена борба между сили, които подравят вярата в живота, в щастието, в хубавото бъдеще, и други сили, които утвърждават живота, любовта, идеала. Във връзка с това в стиховете му почти навсякъде са използвани контрастни образи, като деня и нощта, пролетта и есента, светлината и мрака, тишината и бурята, живота и смъртта и др. п. Някъде, в ранните му стихове, това звучи като познато и старо. Но в по-късните му произведения тия известни образи се освежават поставени в поетичен контекст, свързани с оригинални други новооткрити художествени средства. И като основно, най-често употребявано изпъква антитезата. Тя играе голяма роля в неговата поезия. На пустотата в буржоазното общество е противопоставена жаждата по идеал, на отчаянието — вярата в бъдещето или поне копнежа към него. Антитезата се използва и като израз на най-различни положения, обстоятелства и душевни състояния, като:

След бури — мир и тишина,
след нощ — безбрежна светлина.

(„У т р о“);

На нощта неверна верен син.

(„С п и г р а д ъ т“);

Едничък дом на мойта скръб бездомна,

(„П л о в д и в“);

А в своята вяра сам не вярвам аз

(„А з и с к а м д а т е п о м н я в с е т а к а“);

Желая те кат ручей лих — покоя,
покой да влееш в бурите ми ти.

(„Л ъ ч“).

Но въпреки тревожните противоречия, които изпълват неговата поезия, Димчо Дебелянов не изгуби усета си за действителността, за реалното. И в общия тон на неговите стихове звучи все пак вяра в живота и в бъдещето — или поне поетът води борба да утвърди тая вяра. Не свидетелства ли за това фактът, че може би най-много употребяваната дума в стиховете му е с в е т л и н а — с всичките ѝ производни: светлий празник, светли долини, светлий спомен, светлата пролетна радост, светли бъднини (в няколко стихотворения) и пр.

Анализът на поезията на Димчо Дебелянов показва, че символизмът — макар и да го увлече в известни случаи — не можа да подчини здравия реалистичен поглед на поета. В своето творчество — с малко изключения — той си остана реалист. Разбира се, реализмът му е по-особен. Тук има и романтично виждане („Миг“, „Гора“), и някои средства, възприети от символизма, — не става дума за произведенията му проникнати изцяло от атмосферата на символизма. В най-голямата част от своите стихове той говори просто и понятно за конкретни, дълбоки жизнени

възбуждения, които са далеч от странните изживявания на символистите. Затова, когато настана империалистическата война, той се освободи окончателно от всички символистични елементи. Освободи се от индивидуалистично-символистичните настроения. Освободи се от изрази като „смисъл неведом“, „неведа черна“, „горестен сплин“, „скърбя в градини глъхнали и бледи“, „мрътви фонтани“ и др. п. и ги замени с конкретни реалистични посочвания. В стиховете си за войната той минава към един последователно и напълно предметен, точен и прост стил, изграден от реалистични средства:

И по сивата земя,
топлена от ласки южни,
трепкат плахи и ненужни,
с кръв опръскани писма.

(„Един убит“)

Поетът е потънал в една сурова действителност, която пресъздава правдиво в нейната същност, с нейните типични страни:

Там сред плодната зеленина
на лъки, от златен зной горени,
спомняха разгромната война
само хижите обезлюдени.

(„Старият бивак“)

Той не можа да схване противонародния империалистически характер на Първата световна война, но не изпадна и в патриотарски крясъци. Като мнозина интелегенти, и той живееше с илюзията за някаква освободителна цел на тая война, както личи от стихотворението „Нощ към Солун“. Но той не я възслави. Той я прие като „лиха сприя“, като „празник на кървавия смях“, без сантиментализъм, с една спокойна мъжественост и примирение, което е особено подчертано. В „Тиха победа“ авторът изповядва:

Ноща тъй светло примирен,
аз гледам звездния покров.

А в „Прииждат, връщат се...“ отново срещаме: „И чакаш примирено празника на кървавия смях“. Не е ли това състоянието, отбелязано и от Йордан Йовков в „Земляци“: „Войниците почувствуваха това примирение пред смъртта, което иде от съзнанието на еднаквата участ сред много хора“.

Макар поетът да си измисля в своето примирение една безутешна философия за войната като път

по който земните недра
тъй властно мамят и зоват

(„Тиха победа“)

— което е още едно доказателство, че не разбира истинския смисъл на войната, — той все пак схваща, че тя е „разгромна“, че от нея хижите са „обезлюдени“ и „обгорени“.

В работите си за войната Дебелянов е съвсем близко до човека — в тях са предадени моменти и черти от военния бит, отбелязани са характерни преживявания. Преди всичко тук е интересна срещата на интелегента с масата. Животът на фронта изравнява всички:

И сле се радост и тъга,
сроди се малък и велик.

(„Тиха победа“)

Това вярно наблюдение е същото, за което говори и Йовков — „съзнанието на еднаквата участ сред много хора“. То се повтаря и в стихотворението „Прииждат, връщат се. . .“ предадено и с известни подробности. Вълните на войнишката маса са „безименни“ —

. . . И ти безимен между тях
потъваш в жалбите им глъхнали и в грубите им веселби.

Това е ново явление: сродяване с колектива. Собствено, само начало на онова ново явление, от което се роди после масовото движение против войната. Тук, разбира се, няма нищо подобно. Отбелязан е само първият белег за появата на чувство за общност в съдбата, което дори още не е трайно, тъй като всички „са един и всеки все пак — сам“, както уточнява поетът. Това е и още неясно поставена нова проблема пред литературата. Във всеки случай Дебелянов е забелязал правилно наченките на ново отношение между личност и колектив, както вярно е доловил и противоречието между войната и мирния живот с нежната поезия и хуманизма в него. „В грохота на тоя вихър лих“, както се изразява авторът, е странно да си припомни човек някой стих „из кротките елегии на Francis Jammes“. И сякаш за да подчертае по-ясно тая несъвместимост между война и поезия, той е избрал извънредно сполучливо думи, които със своята мелодия на повтарящи се звукове **п** и **щ** предават прищепването на нещо наистина много интимно и чуждо на бойния-грохот:

Да си припомниш, да прищъпнеш някой плаещ стих . . .

Поезията на Димчо Дебелянов — в най-хубавите си образци — се е отличавала винаги с точния подбор тъкмо на ония слова, които и със смислово-емоционалното си съдържание, и със своята звукова стойност предават най-вярно вълнението. „Нощ към Солун“ представя прочувствена картина на живота след боя. След тежкия ден войниците чувствуват наистина нощта като дошла „с майчин шъпот и милувки свежи“. Едва ли може да се намери по-сполучливо поетично хрумване от припомнения тук образ на майката — и то не нейния образ изобщо, а точно и само нейния ободряващ шъпот и милувки. И тук е истинската поетична инвенция, дълбоката проникателност на художника Дебелянов. Проява на това изкуство са и други моменти в стихотворението. Поетичната атмосфера, която създават образни изрази като „и жалбите им с кротък здрач замрежи“ и „сънищата звезден път поеха“, се е наложила на поета при настъпилата спокойна нощ по една дълбока творческа логика като контраст на изминатия ден, в който „много стоманни сили“ са кънтели. Тогава именно паметта извиква всичко скъпо за душата:

той спомни нявгашна любов в Женева,
аз — своя бурен и отвърнат полет.

В „Стария бивак“ също така се напомня за мирния сън на ония, които са жадни „за радост тиха“ „в дни на много кръв и много смърт“. Най-после в „Един убит“ чрез картина — типична за войната и описана с реализъм, който отстранява всякакъв сантиментализъм — е показана несъвместимостта, посочено е противоречието между хуманизма и жестоките закони на войната.

Най-яркото свидетелство за връзките на поета с живота, за критичното му отношение към съвременното общество, за това, че увлеченията му от символизма не са го отбили от пътя на реализма, са неговите хумо-

ристични и сатирични стихотворения. И още нещо документират тия стихотворения. Те показват, че своя протест против буржоазните обществени отношения Димчо Дебелянов — и субективно, и обективно — е изразил именно чрез тях, чрез критично-сатиричното изображение на живота — а не чрез символизма. И може би с реалистични стихотворения като „В тъмница“.

Хуморът на Дебелянов се движи общо взето в оная идейна и емоционална атмосфера, която е характерна и за останалото му лирично творчество. Авторът се надсмива над известни злополуки в живота на обикновения човек („Любов отдалече“), над леко понесените „трагедии“ в брака, станали нещо обикновено („Трагедия“). С повече горчивина се пренася хумористичното изображение към участва на поета — към неговия безрадостен живот, обстоятелствата на който замърсяват душата му. Горчивината преминава в изобличение, защото в буржоазното общество на поета „дават слава“ „и затова той славно тегли“ („Поет“, „Елегия на литератора“). В тая съдба изобщо на писателя е отразен и тежкият жизнен опит на автора, оставал често гладен и „обезквартирен“ („Бохемски нощи“ — II).

Колкото повече се разширява обектът на изображението, толкова по-остри стават сатиричните стрели у Дебелянов. Той изобличава пресата, която нарича „мръсна сила“. Разкрива социалните противоречия в буржоазното общество, в което „не за всеки врат същ хомот е бил назначен“: едному се пада „глуп, но мазен дял“, а на други — „умните оскъди“ („Бохемски нощи“ — III). Показва морала на това общество, в което има толкова „всеобщи жени“, в което липсва всякаква съвест и чести управляващите среди са опорочени от кариеризма и кражбата. Авторът показва всичко това с характеристика, острилото на която е скрито под една невинна форма, но сатиричното внушение на която е безспорно — то се засилва от духовития израз и хубавия музикален стих:

А щом сполучиш да достигнеш
на служба в висшата среда,
старай се нещо да задигнеш
за запас в напаст и беда! . .

— Е, да . . .

(„Разговори в кръчмата“)

В сатиричните си стихове Дебелянов проявява наблюдателност и по отношение на обществения и политически живот. Знаем, че той не е обичал „аристокрацията“. А Людмил Стоянов свидетелствува: „При вида на разстланата пред него София, той отронваше мимоходом: „Виждаш ли я — цялата е издигната от кражби“¹. Той е виждал ясно корупцията и кариеризма. Съвременник на личния режим на Фердинанд, той изобличава ония буржоазни политици, ония държавни мъже царедворци, които жадно се тълпят около трона и унизително приемат царските храчки за ордени. Мъдрият цар се изхрачва срещу държавните мъже:

И всички храчката следят —
(те виждали са не веднъж
историята вечно съща), —
че щом се лепне връз ликът
на някой тлъст държавен мъж,
тя в златен орден се превръща.

(„Орден“)

¹ Людмил Стоянов. Димчо Дебелянов, 1926, стр. 33.

Колко силно трябва да е било отвращението на поета от това раболепие на цареугодниците и колко изгаряща омразата му към монархизма — за да изрази своето презрение в убийствени изобличения, дето нещата са казани направо във всичката им сурова същина.

Той осмива и ония, които смятат народа за стадо овце, стадо, което можел всеки да поведе. Възмущението на поета се излива в извънредно духовит израз. Да — отговаря той

Може би! Стада съм виждал често,
ала все магарета ги водят.

(„Мисли в мъглата“, III)

В тая остроумна защита на народа се проявява демократизмът на Дебелянов. Излязъл от недрата на народа, той вижда, че огромната част от него е обречена на сиромашия и глад. Гладът на мнозинството е основен порок на буржоазното общество и тъкмо него посочва той в своя хумор („На бащата“, „Война“).

Сатиричните стихотворения на Дебелянов определят автора като борец против корупцията и основните социални недъзи на съвременното му общество. Борец, разбира се, с оръжието на художественото слово. И с това той сам опровергава своето мнение за ролята на писателя в обществения живот, изказано в 1914 година под теоретичното влияние на символизма. В хумористичния дял от неговото творчество намират основания за своята дейност борците против буржоазно-капиталистическия ред на нещата.

Но не само хуморът му — цялата негова лирика, и в много по-голяма степен, притежава вдъхновяваща сила. С мечтата, с копнежа да се освободи човека от ограниченията на живота, с жаждата по идеал тя зове към друг, по-хубав живот, окрилява стремежа ни към нови духовни кръгозори. Каквито и сложни преживявания да изразява в нея, авторът си остава винаги прост и сърдечен. Той притежава рядкото качество да се сближава с четеца и да го убеждава винаги. Неговата топлина ни заразява, неговата нежност ни трогва, силата на неговото чувство ни подчинява. Дълбочината на идеи и чувства у него е съединена с изящен стих, със завършеност на постройката, с конкретност, пластичност и ясност на образите. С всичко това — и най-вече със своя предметен стил — Дебелянов е учител на младите поети след Първата световна война. Особено впечатление прави постройката на неговите работи. Повечето от тях са тъй майсторски изградени, тъй завършени и тъй индивидуализирани, че всяка живее свой отделен живот, всяка може да се мисли и помни сама за себе си, без да се смесва с другите. Всяка е попила в себе си болката и копнежа на отделен момент от живота на поета — и все пак всички са свързани от ритъма на едно и също сърце.